

Denna PDF är motsatsen till "destruktiv skanning". Vilket innebär att man river loss bokryggen, rycker ut sidorna, skannar och sen kastar boken. Så att sidorna snabbt kan matas in med hög kvalité i en språk modell för AI-tjänster som Claude och ChatGPT.

Görans Gelottes bok är varsamt hanterad för att inte skada den. Vilket innebär sämre kvalitet, skuggor och fläckar som tagits bort manuellt efter skanningen. Men områden med text är inte rörd, trots att det skulle behövas.

GÖRAN GELOTTE

"GÅ PÅ BIO" I SÖDERTÄLJE

Julbok 1989

Södertälje Bok och Papper

GÖRAN GELOTTE
"GÅ PÅ BIO"
I SÖDERTÄLJE

Julbok 1989
Södertälje Bok och Papper

© Göran Gelotte
Södertälje Bok och Papper
Fingraf Tryckeri
Södertälje 1989

RÖRLIGA BILDER

I vårt språk finns uttrycket "att gå på bio" sedan flera decennier tillbaka. Det har motsvarigheter i de flesta andra språk och står för en vanlig form av fritidssysselsättning. Redan i början av 1900-talet kunde man hänföras av "rörliga bilder", visserligen i korta sekvenser och med mycket flimmer och ryckighet, men ändå förunderligt levande.

Filmens förhistoria, födelse och utveckling till dagens avancerade medium har på ett förnämligt sätt beskrivits av Södertäljes filmprofessor Rune Waldekranz i bl.a. "Så föddes filmen" från 1976. Han besitter ett stort kunnande och avsevärd överblick över det rika

utbud som gives bland filmer, såväl före som efter ljudfilmes tillkomst. En bidragande faktor är att landets förste filmprofessor även varit verksam inom filmbranschen i många år hos Sandrews.

Olika sociologiska undersökningar har under åren försökt klargöra filmens betydelse i samhället, dess in- och påverkan av det mänskliga psyket. Klart är att filmen haft stor betydelse för samhällsutvecklingen och att den givit människor mängder av nya intryck. Dess pedagogiska roll skall inte heller underskattas. Men dess gängse uppgift torde dock vara att skänka människor underhållning och konstnärliga upplevelser. Spaltkilometrar har skrivits om hur denna roll utfallit. Här är inte vare sig tid eller plats att förlänga den debatten utan istället inrikta sig på hur förhållandena varit i Södertälje under de drygt 80 år vi kunnat se bio-graffilm i staden.

SÖDERTÄLJES FÖRSTA BIOGRAFER

De första biograferna, med sina filmer, utgjorde ett kalejdoskop trots att de endast projicerade i svart-vitt. År 1895 hade bröderna Lumière i Frankrike inför betalande publik visat rörliga bilder. Sedan gick utvecklingen raskt. Även i Södertälje var man tidig med denna nyhet. Redan år 1899 ägde en föreställning rum kl 8.15 e. m. i Godtemplarlokalen. "Spansk-Amerikanska kriget, Tjurfäktare i Havanna, Guldgräfnings i Klondyke och Maines undergång" visades i "storartade stereopticonbilder just anlända från New York. Ny apparat med kolossal ljusstyrka!" Entréavgiften var 50 öre för vuxna och 25 för barn.

Några år senare ägde en kinematografföreställning rum i Templarlokalen vid Turingegatan i april 1902. I

den redaktionella texten i ortstidningen stod att herr P Blom hade "till ett hundratal uppgående rörliga bilder, och voro dessa bra och den så vanliga skakningen kunde ej märkas..."

Dylika ambulerande filmföreläsare kom då och då till Södertälje på sina turnéer. Utrustningen var enkel och allt som fordrades på plats var en hyggligt stor lokal som kunde mörkläggas. Problemet var att få så stor ljusstyrka i projektorn att bilden på duken blev klar. Människor var inte bortskämda utan förtrollningen kom av sig själv när maskinisten började veva och det som skedde på duken fick liv. Några talade om djävulens påfund, men de flesta lät sig ryckas med och fasci-
neras av de i våra ögon hopplöst ryckiga filmsekvenserna.

Ett vanligt sätt att uppnå god ljusstyrka var att använda acetylengas med glödstrumpa över brännaren. Gasen var dock ingalunda ofarlig med en del bränder som följd. Betydligt bättre blev det när man kunde använda elektricitet och bågglampor med kolstavar.

I november 1906 kunde man läsa i Södertelge Tidning: "Kolossalt roligt blir det på Edisons Biograf Teater å Godtemplarlokalen". Publiken förespeglades något alldeles extra och bland annat skulle de få se "Detektivens resa kring jorden efter milliontjufven", "Ett lifligt bröllop" och "Den förgiftade steken".

Den 12 januari 1907 gjorde Söder-Biografen från Stockholm en utflykt och visade på Godtemplarlokalen vid Oxbacksgatan "ett omväxlande och roande program. Förstklassig apparat och fina bilder!". Kanske var det evenemang som detta, vilket fick några företagsamma personer att satsa på en permanent biograflokal i staden. En sådan fann de på Storgatan 24 där Södertälje-Biografen hade sin första föreställning den 23 februari 1907. Redan den 26 samma månad annonserade man om nytt program!

Södertälje-Biografen

Storgatan 24 (ingång från gränden).

Endast 2 dagar.

Jena-olyckan,

den förfärliga olyckshändelsen, då ett af franska marinens största slagskepp exploderade i Toulons hamn, där så många människor gingo förlorade.

Obs! Verklighetsbild från olycksplatsen.

Dessutom hela det stora, intressanta programmet.

Föreställning 4 dag Lördag kl. 8 och 9,30 e. m., Söndag kl. 4, 6, 8 och 9,30 e. m.

781

Södertäljes första biograf annonserade flitigt p.g.a. de täta progambytena. Annonser ur Södertälje Tidning från 1907.

CINEASTRARNAS TILLHÅLL

På Södertälje-Biografen vevade man sedan film fram till våren 1914 då biografen tynade bort. I sin glans dagar var den ett kärt tillhåll för Södertäljes cineastrar. Många kvällar tillbringades i lokalen Storgatan 24 med ingång från gränden, d.v.s Sockenstugugränden, sedemera Ekbomsgatan. I programmet för den 4 maj fanns bl.a. "Till kamp för frihet och fosterland eller Roms eröfring år 1721 och 1722". Det var en exposition i två avdelningar. "Denna bild (rörlig bild=film) är 500 meter lång och alltså den längsta bild som har visats". För att uppmuntra till besök stod i annonsen: "Hedra biografen med Edert besök och Ni skall finna Eder nöjda!".

Men säg den glädje som varar. Framgången för Södertälje-Biografen fick andra att projicera sina förväntningar och 26 oktober 1907 kunde södertäljeborna läsa en stor annons i Södertälje-Södertörns Posten om den nyöppnade Paris-Biografen. Denna Biograf-Teater låg på Järnagatan 15 (f.d. Postverkets lokaler). En ändring i adressnumreringen gör det svårt att orientera sig, men huset står fortfarande kvar och där finns bl.a. Stora Konditoriet. Adressen idag är Järnagatan 4 och lokalen används av en blomsteraffär.

Den nystartade Paris-Biografen hade en fantasifull vinst i jugendstil.

Teckning Rune Ståhl efter tidningsannons.

Öppningsprogrammet, vilket medföljde som tidningsbilaga, var mastigt och under mottot – "Endast det bästa är gott nog!" Direktionen antydde att den genom förbindelser kunde få fram sådant som konkurrenterna inte var i stånd att visa. Dessutom tryckte man hårt på kvaliteten. Biljettpriserna låg något över Södertälje-Biografens och var 50 öre för första plats och 35 öre för andra. Det var i snitt en femöring dyrare, men så var det också nytt och bekvämt. "OBS! Hvarje Lördag nytt program!"

Paris-Biografen ändrade senare namn till Pariser-Biografen och den kämpade på under åren med växlande konjunkturer och släckte projektorn först våren 1929 när den nya Castorbiografen öppnade tvärs över gatan. Pariser-Biografen var ett begrepp och man hade ingång från vestibulen på Järnagatan. Själva duken stod mot väggen in mot gården och publiken satt med ryggen mot Järnagatan på gradänger. Paris-Biografen hade till en början en påkostad jugendinspirerad logotype som upptog en tredjedel av den stora annonsen. Ur programmet för den 16 november fanns flera "bil-

der" bl.a. "Från det mörkaste Afrika", "Brandkåren i Madrid" och "Den föräldralösa", vilken beskrevs som fin och stämningsfull. "Dessutom ej mindre är 3:ne bildserier som representera skämtet".

Föreställningarna varade drygt en timme och bestod av flera korta filmer. Man fick se sådana med olika ämnen och blandningen kunde stundom vara diskutabel. Men frejdigheten var inte att ta miste på. Vår tids långfilmer var ännu avlägsna. Dessutom måste man komma ihåg att det var stumfilm som visades med inlagda textrutor. Till detta fanns ofta musikaliskt "beledsagande". I enklaste fall var det en pianist som satt och försökte följa vad som hände på duken och tolka skendet musikaliskt. Biografer med större anspråk hade en duo, piano och fiol, eller i bästa fall en trio med cello.

RÖDA KVARNS INTÅG

Biograflivet i Södertälje utökades i november 1912 när Röda Kvarn öppnade i Frälsningsarméns gamla lokal nere i Mälarhamnen. Den blev den i särklass största och kunde få in nära 300 sittande besökare. Mälarhamnen var på den tiden ett livligt område och lokaliseringen av en biograf dit var välbetänkt. Men Röda Kvarn blev inte långvarig. "Stadens största och förnämsta biograflokal" enligt annonsen kunde uppenbarligen inte i längden klara konkurrensen från de övriga och i slutet av 1913 lades filmvisningarna ner.

Trots ett rikt utbud av fasta biografer i Södertälje förekom det till och från ambulerande visningar. Den 8 november 1912 annonserades i tidningen om filmföre-

Röda Kvarn – Södertäljes egen "Moulin Rouge" – hade en dramatisk vinjett som gav intryck av att hjulen snurrade fort.

Teckning Rune Ståhl efter tidningsannons.

visning i Stadshotellets festvåning. Där skulle man visa film från expeditionerna till Sydpolen och de umgänganden som där förekom. "Gripande scener".

Uppenbarligen var dock södertäljebornas intresse för film och rörliga bilder väckt på allvar och flera ville vara med och få del av de pengar folk ville spendera. Med adress Badhusgatan 12 öppnade Metropol-Teatern den 13 december 1913 och är för närvarande den äldsta biografen i staden. Det var i "Herr Werséns nybyggda hus vid Lilla Nygatan" som biografen inrymdes. Premiärfilmen hette "Rivalerna eller Kärlek är starkare än döden" samt den välkända Gaumont-Journalen. Entré 50, 35 och 25 öre. Lokalen fick 1934 en ny inredning ritad av arkitekten Tore Lindhberg. I samband med detta bytte biografen namn och kom att heta Grand.

Södertäljes stora tillväxt i början av seklet fick andra att satsa och i det s. k. Mattssonska huset, Järnagatan 1, öppnades den 6 december 1916 Strandbiografen. Den annonserade bl. a. med musik av en förstklassig trio. Strandbiografen kom även den att bli långlivad. I slutet av 1930-talet bytte den ägare och ändrade namn till Saga. Filmvisningarna upphörde 1982 och lokalen används numera som teater.

Den Röda Kvarn som man för alltid troddes ha lagt ner vingarna, visade sig dock ha fått nytt liv och i december 1917 öppnade den på nytt i en lokal vid Storgatan nr 5 enligt gamla serien, 9 enligt nyare. Många kommer säkert ihåg den. I varje fall under dess senare namn – Centrum.

Sedan Södertälje-Biografen lagt ner och Röda Kvarn kommit till hade Södertälje fyra biografer som försökte tillfredsställa en nyckfull publik. Utbudet var stort och programbytena täta. Pariser-Biografen var den äldsta och hade stundom svårt att hänga med i svängarna. Den gamla inredningen var ett problem då folk ville ha nytt och modernt. Den hade dock en trogen skara som fann sig hemma i den lilla väl invanda lokalen. Ibland spottade man upp sig och hösten 1917 satade Pariser på dåtidens charmör nummer ett, Calle Barcklind. Filmen som visades hette "Calle som miljonär". För säkerhets skull trumfades man även med en rafflande film med gentlemannatjuven Arsène Lupin. Metropol hade under det året en verklig "långkörare" med "Tösen från Stormyrtorpet".

TJUGOTALET'S BIOGRAFER

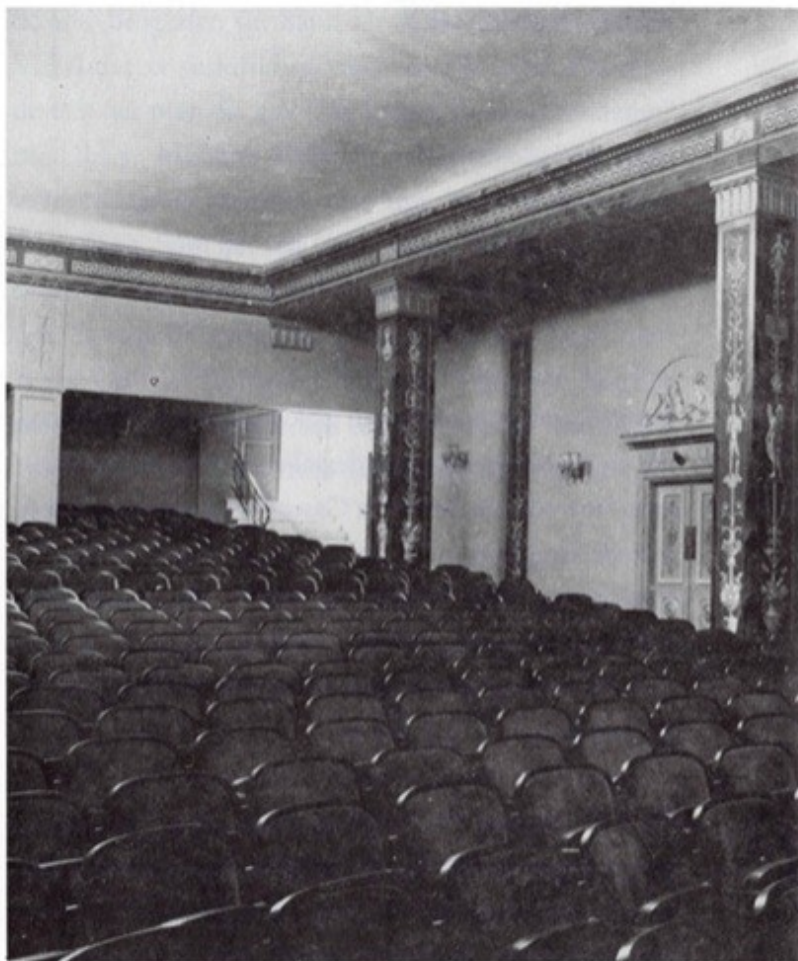
Med Röda Kvarns återinträde i kretsen stabiliserades gruppen av fyra biografer i staden. De fortsatte under ett drygt decennium att visa film för förväntansfyllda södertäljebor. Filmerna blev längre och bättre, i varje fall tekniskt. Alltjämt var levande musik ett måste och åtskilliga musiker försörjde sig genom att varje kväll spela efter rörliga bilder. De fick en icke föraktlig rutin att spegla stämningar i toner. Samtidigt måste de verkligen kunna sitt yrke för det var inte alla gånger de fick se filmen före premiären. Det gällde att blixtsnabbt kunna ändra takt och ton för att passa till det som utspelade sig på duken. Visst hände det att det skar sig, men publiken var tolerant. Huvudsaken att det var musik.

Strand-Biografen var känd för att ha duktiga musiker. Vid slutet av stumfilmsepoken var filmerna avancerade och när man där gav "Jag kysser Er hand Madame" med bl.a. Marlene Dietrich i huvudrollerna, hade man engagerat musiker som inte blott spelade utan även sjöng. Som det står i annonsen: "Filmen är beledsagad av sång samt väl vald musik". Ett annat exempel från Strand-Biografen var filmen "Saxofon-Susi" med Anny Ondra, "Europas Clara Bow" i huvudrollen där man hyrt in Sveriges då enda kvinnliga saxofonist "Saxofon-Pussi", f.ö. från Södertälje, som spelade filmens ledmotiv.

CASTOR KOMMER

Den tekniska utvecklingen gick framåt och ljudfilmen var snubblande nära. I Södertälje var framtidsoptimismen stor och när det stora Castorbygget genomfördes satsade byggherren på en storstilad elegant lokal för filmvisning. Från början var lokalen tänkt som saluhall, men arkitekten Tore Lindhberg ritade om utrymmet till en biograflokal som för tankarna till Asplunds Skandiabiograf i Stockholm.

Den 19 februari 1929 blev en märkesdag i Södertälje biografhistoria när Castor invigdes. Där fanns 612 sittplatser fördelade på 30 bänkrader. Invigningen blev grandios. Stämningsfyllda landskapsbilder visades till

En tidig bild från Castors eleganta biografsalong.
Foto: Fritz Pettersson.

tonerna av Stenhammars "Sverige". Så följde huvudfilmen "Ungersk Rapsodi", en blodfull historia med Lil Dagover som spelade en mogen kvinna och representerade "äventyret och synden". Södertälje hade fått ett biopalats. En kort tid efter invigningen lades Pariser-Biografen ner och i dess ställe flyttade Stenbergs Färghandel in.

DAGS FÖR LJUDFILMEN

Som nämnts fanns ljudfilmen i kulisserna och när de tekniska detaljerna var justerade trängde ljudet ut i form av tal och musik. De träget arbetande musikerna fann sig arbetslösa och ersatta av moderna men ljudmässigt ojusterade högtalare. Kanske var det en ekonomisk fråga. Levande musik blev i längden dyrare än högtalare som nöjde sig med litet elektricitet.

Alltnog, ljudfilmen kom ganska tidigt till Södertälje och den 8 september 1930 kunde stadens biopublik begå premiär och förundra sig över tekniken och beundra Gösta Ekman och Inga Tidblad i "För hennes skull". Recensenterna skrev bl.a. "Gösta Ekman sjunger sina kupletter på ett oemotståndligt sätt och hans käck pojkhumör är strålande". Entréavgiften var en krona.

År 1934 hände mycket på biofronten. Castor visade "Extas" med Hedy Kiesler, en film som var mycket vågad för sin tid. Vackra Hedy visade delvis sina bara bröst, något som upprörde många. Flera biografer byggde om mer eller mindre grundligt. Röda Kvarn, Metropol och Strand stängde alla under våren för renovering. De kom sedan med ändrade namn ur förnyelsen. Röda Kvarn var först ut och öppnade efter sommarstilleståndet den 22 augusti med filmen "Flyg med till Rio" där man kunde njuta av Fred Astaire och Dolores del Rio.

Nästa biograf att öppna efter "fullständig modernisering" var gamla Metropol-Teatern som fått namnet Grand. Där spelades "Värens melodi" och biljettpriset var en krona + skatt. För gamla Strandbiografens del tog förändringen betydligt längre tid och med det nya namnet Saga öppnade den först den 16 oktober 1937. Öppningsfilmen var "Folket i skogarnas land". I annonsen stod bl.a. "Saga . . . har genomgått en fullständig modernisering och presenterar sig nu som en i alla avseenden modern biograf. Den maskinella utrustningen är av Philips världsberömda märke."

Den 13 september 1939 var det ånyo dags för en verklig nyöppning. "Södertälje modernaste biograf" Roxy vid Nygatan slog upp sina portar för publiken med "Två skall man vara" där man kunde glädja sig åt det slitstarka och urskickliga paret Astaire & Rogers.

DE FEM

Med Roxy hade Södertälje fem biografer. Dessa stod för ett stabilt visningsprogram under drygt två decennier. Först att lämna scenen var Centrum vars lokal slukades av de rovgiriga grävskoporna i början av 1963. Därmed försvann en trotjänare. Under sina sista år var den en B-biograf till Roxy.

Med åren framstod dess omodernitet allt mer. Man gick in i en förhall från Storgatan. Kakelplattor på golvet i svartvitt mönster ledde fram till biljettluckan. Från denna, med biljett i hand gick man åt höger in i en ganska stor vänthall i trettiotaldyster färg där man kunde handla godis. Biljetten granskades av en vakt-

mästare innan man släpptes in i själva visningslokalen. Den bar ännu på sin ålders dagar spår av en svunnen storhetsperiod med orkesterdike. Bänkarna var även från tiden med enkelt trä utan bekväm stoppning. För oss som var unga på 1940-talet var Centrum martinéernas lyckliga ställe med indianer & cowboys. Där fick man sitt lystmäte på siouxer och Buffalo-Bill.

Castor var störst med sin breda mittgång. Den ingav en pampighet i sitt dunkla ljus och sina klassisistiska målningar. Svarta bänkar med röd stoppning gav en viss feststämning och förväntan steg när de jättelika taklamporna sakta slocknade och äventyret på vita duken började. Oftast förekom den klassiska SF-journalen där publiken fick vara med om den senaste tidens evenemang innan SF-tecknet sakta snurrade runt sin egen axel och försvann i gatlyktornas svaga sken.

Saga var mellanstor med ett mycket litet entréparti, märkbart vid kall eller fuktig väderlek. Det var svårt att komma fram till den lilla biljettkassan och det diminutiva gottståndet. De förnämsta platserna fanns längst bak där man kunde sträcka ordentligt på benen

Biografen Centrum på Storgatan 9 vid tiden för nerläggningen.

Foto: Göran Gelotte.

och luta sig behagfullt mot den stoppade väggen. Där såg man på 1950-talet "Hon dansade en sommar", en film som för alltid kommit att symbolisera den svenska sommaren med dess lust och kval.

Grand uppfattade man som mindre. Biljettkassan var direkt innanför dörren och därifrån gick man ner till den obligatoriska godisdisken innan man kom in i det "allra heligaste" för någon dryg timmes eskapistisk underhållning. Mitt starkaste minne av Grand var den film jag inte fick se, nämligen "Borta med vinden". Margaret Mitchells berömda roman filmades med Clark Gable som Rhett Butler och den gudomliga Vivien Leigh som Scalett O'Hara. Som minderårig stod jag utanför och minns pausen under eftermiddagsföreställningen när besökarna gick ut medan maskinisten bytte filmrullar. Somliga var tårögda och andra röksugna.

Roxy var den modernaste med biljettlucka delvis i böjt glas där filmstjärnor skrivit sina namn. Även där tog man sig en kort trappa ner mot godsaker och vän-

tande besökare innan man släpptes in i visningslokalen med sitt stora draperi med fiskar och sjöväxter. Roxy var för oss filmer som "Örnungar" samt de under 40-talet vanliga Annandagspremiärerna.

Biografen Saga nere vid Maren. T.h. biografvaktmästaren med tjänstespark.
Foto: Fritz Pettersson.

FÖRÄNDRINGARNA

Sedan Centrum lämnat gruppen, fortsatte de övriga att kämpa mot det nya fenomenet TV. När Nya Folkets Hus började sin verksamhet 1970 såg Bio Kontrast projektorns flimrande ljus. Med Södertäljes stora centrala bygge – Luna kom Sandrews 1-2-3 till staden. Tre biografer i en. Olika filmer i olika lådor. Enheten invigdes den 22 december 1978 med triss-erbjudandet "Konvoj", "Lucky Luke" och "Rätt bra för att vara människa".

Detta med flera biografer i en gjorde att även Roxy delade upp sin lokal i två delar, varav den mindre kom att heta Star. Men det var inte bara nytillskott på filmträdet. Några av de största och segaste grenarna kapades

av. Först var Saga som söndagen den 14 mars 1982 tog ner affischerna och släckte neonskylten. Yrkesinspektionen hade lämnat ultimatum och ombyggnad tedde sig för dyr.

Nästa enhet i biografflottan var slagskeppet Castor som gav upp torsdagen den 18 oktober 1984. Då visades "Road Warriors" för nio personer som satt utspridda på de 482 platserna. Många av cineastrarna hade en tår i ögonvrån, men förmådde ej hindra utvecklingen. Märkligt nog blev både Saga och Castor ombyggda till teaterlokaler. Vid seklets början var det motsatta förhållandet ganska vanligt.

Så har då film visats i Södertälje i drygt åttio år. Statistiker må räkna ut hur många som sett de ständigt skiftande programmen. De kan även göra en uppskattning av hur många meter film som rullat genom projektorernas perforerade banor. Betydligt svårare blir

det att mäta den glädje, men kanske även besvikelse, som filmerna berett de som suttit i salongerna under åren. Biograffilmen är en kulturföreteelse av hög dignitet. Filmer kan man även se på TV och video, men som branschens folk säger "Film skall ses på bio".